

آثار تربیتی اعتقاد به معاد

سید محمود سلمانی*

علی نصیری**

چکیده

معاد و توحید، دو رکن اصلی اعتقادی در ادیان الهی‌اند و اعتقاد به این دو، خط فصل فرهنگ خداپرستان و مادی‌ها شمرده می‌شود. قرآن کریم پس از ایمان به خدا، از ایمان به آخرت سخن می‌گوید و لکن معاد را عین گمراهی می‌داند و منکران آن به عذاب دردناک تهدید می‌کند. اعتقاد به معاد تقریباً با تملی موضوعها و مسائل مطرح در حوزهای دینی، فرهنگی، لسانی، اقتصادی و اجتماعی ارتباط و در آنها تأثیر دارد. از مهم‌ترین ثمرهای تربیتی اعتقاد به معاد، استوارسازی سلوک لسان در این جهان، معنابخشی به زندگی و ره‌بخشی از پوچ‌گرایی است. در سلب باور به معاد، عمل به تکلیف الهی آسان می‌شود، چنین اعتقادی، ضمن اجرای تمام قولین الهی و لگیزه‌های تهذیب نفوس می‌باشد در این مقاله مهم‌ترین آثار تربیتی اعتقاد به معاد از نگاه قرآن و متون اسلامی ارائه می‌گردد.

واژگان کلیدی

معاد، آثار معادباوری، آثار فردی، آثار اجتماعی.

*. دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی دانشگاه معارف اسلامی. mahmud.samani@gmail.com

** . دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علم و صنعت ایران. dr.alinasiri@gmail.com

تاریخ تأیید: ۸۹/۷/۸

تاریخ دریافت: ۸۹/۵/۲

طرح مسئله

توحید عبادی و در پی آخرت بودن (عنکبوت / ۳۶) دو امر اعتقادی مهم در آموزه‌های ادیان آسمانی (بنگرید به: اعلی / ۱۹ - ۱۷) و از امور فطری‌اند (بنگرید به: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۸ / ۴۷۴؛ شریعتی، ۱۳۸۰: ۱۷ و ۱۸) که در سرشت و درون فطرت انسان‌ها وجود دارند. ایمان به روز جزا در جهان بینی مکتب اسلام نیز یکی از ارکان ضروری دین و از اصول قطعی اعتقادی و ضمن احکام انبیا و مهم‌ترین محرک دین‌داران در انجام وظایف دینی و الهی است. به دلیل اهمیت فوق‌العاده آن، بیش از هزار آیه از قرآن کریم^۱ مربوط به آن است و تقریباً در همه سوره‌ها؛ هر چند به تلویح، نلمی از زندگی اخروی برده شده و بخش بزرگی از قرآن، شرح و توضیح آموزه‌های معاد را به خود اختصاص داده است. بیش از هفتاد اسم و ویژگی معاد در قرآن ذکر شده که یوم الحساب، یوم الازدکار، یوم الوعد، یوم التغابن، یوم الاخرة، یوم الازفة، یوم الحسرة و ... از آن جمله است. (بنگرید به: جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۲: ۱ / ۹۷)

دعوت قرآن به اندیشه در مبدأ و معاد و تعبیر از رستاخیز به «النَّبَاءُ الْعَظِيمُ» (نبأ / ۲)، متمم و مکمل خلقت دانستن معاد، عبث بودن دستگاه باعظمت خلقت در صورت نبود معاد (مؤمنون / ۱۱۵)، حشر جن و اعتقاد آنها به معاد، خلع سلاح منکران (جاثیه / ۲۴) و توجه دادن به خلقت انسان برای رفع تردید (مؤمنون / ۱۵ و ۱۶)، همه گویای اهمیت معاد است.

ارائه نمونه‌هایی عینی و تاریخی قرآن مانند زنده شدن مردگان (ق / ۱۱ - ۶)، همچون داستان ابراهیم علیه السلام و احیای مرغ‌های چهارگانه (بقره / ۲۶۰)، داستان عزیز (همان / ۲۵۹) و ماجرای صاحب کهف (کهف / ۲۶ - ۹) را می‌توان از استدلال‌های قرآن بر معاد برشمرد. در قرآن کریم، انسان‌ها تشویق شده‌اند که از قوه عقل برای اندیشیدن در امر دنیا و آخرت استفاده کنند. (بقره / ۲۱۹ و ۲۲۰) نتیجه آنکه معاد در قرآن چنان روشن دانسته شده است که تنها متجاوزان و گناهکاران از پذیرش آن سر باز می‌زنند. (مطففین / ۱۲)

۱. در برخی منابع هزار و سیصد آیه (قرشی، ۱۳۵۵: ۳) و در برخی حدود هزار و هشتصد آیه مربوط به قیامت و مقدمات آن دانسته شده است. (طاهری، ۱۳۷۶: ۱۱)

باید دانست که معاد، مقتضای عدل الهی و انکار آن موجب انکار ارسال رسال است (طیب، ۱۳۷۸: ۹ / ۳۶۹) و ایمان و باور به جهان آخرت و تحصیل یقین به آن (بقره ۴ / ۴) انسان را در مسیر تکامل قرار می‌دهد و او درمی‌یابد که با مرگ، تنها حیات مادی به پایان می‌رسد؛ اما روح باقی می‌ماند و به سرای دیگر منتقل می‌شود و در اقامتگاه جدید با شرایط نوینی به حیات خود ادامه می‌دهد تا در محضر پروردگار حساب پس دهد. ایمان به آخرت؛ یعنی شکافن دیوار عالم ماده و ورود در محیطی عالی‌تر و والا‌تر که این جهان، مزرعه‌ای برای آن، و آموزشگاهی برای آمادگی هر چه بیشتر در برابرش شمرده می‌شود.

باور به چنین رکن عقیدتی، منشأ آثار سازنده و مثبت بسیاری در بُعد فردی و اجتماعی در دنیا و نیز موجب نجات انسان در آخرت است، از این رو نظر به اهمیت موضوع، بحث آثار اعتقاد به معاد، نیازمند مطالعه، واکاوی و بازخوانی جدی است. تحقیق به نسبت جامع در این خصوص و شناساندن جایگاه اهمیت و آثار آن می‌تواند کمک مؤثری به بروز بیشتر رفتارهای هدفمند در جامعه و برطرف‌سازی بسیاری از مشکل‌ها و معضل‌های فردی و اجتماعی باشد. با توجه به مطالب یاد شده، سؤال اصلی تحقیق این است: اعتقاد به معاد به عنوان یکی از ارکان و اصول دین، چه آثار تربیتی در بعد فردی و اجتماعی دارد؟

آثار اعتقاد به معاد

هر یک از مفاهیم اعتقادی و اخلاقی، کارکردهای خاص خود را در جامعه دارد و در صورت به‌کار بستن آن، آثار فردی و اجتماعی آن بروز خواهد کرد. ایمان و باور به معاد نیز به عنوان یکی از مفاهیم اعتقادی مهم و اثرگذار، منشأ آثار برای اشخاص معتقد و جوامع است و محور هر گونه اصلاح اخلاقی و اجتماعی شمرده می‌شود. با توجه به کثرت آثار اعتقاد به معاد، تنها به برخی از آنها اشاره می‌شود.

الف) آثار دنیوی

یک. آثار فردی

مقصود اثرهایی است که در زندگی خصوصی هر فردی بروز می‌کند. از مهم‌ترین این آثار

می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. تغییر بیش: ایمان به جهان‌بینی مکتب انبیا، یقین به حیات بعد از مرگ و اطمینان به ثواب و عقاب عالم آخرت، بینش مردم را نسبت به انسان و جهان تغییر می‌دهد و برنامه زندگی را دگرگون می‌کند و انسان را به فکر فردا و مراقبت از اعمال خود می‌کشاند. آدمی بر اثر یقین به قیامت و ایمان به گفته پیامبران الهی، می‌فهمد که زندگی‌اش به همین چند روزه دنیا محدود نیست و حیات نوینی در پیش دارد. اعتقاد به معاد صحنه زندگی بشر را گسترش می‌دهد، اندیشه نابود شدن را می‌زداید و نیروی امید را در ضمیر انسان تشدید می‌کند و منشأ حرکت در مسیر تعالی معنوی و تکامل روحانی و تحرک در امور دنیوی و توجه به اعمالی می‌شود که ثمره اخروی دارند و انسان را متوجه این نکته می‌کند که باید از فرصت داده شده استفاده حداکثری بکند. (فلسفی، ۱۳۸۲: ۲۷)

اگر جهان‌بینی فرد درست نباشد و باورهای درونی‌اش جهت دینی نداشته باشند، این جهان‌بینی در رفتارها و اعمال او نیز انعکاس لازم را نخواهند داشت، پس بینش صحیح و جهان‌بینی مطلوب (جهان‌بینی توحیدی) درمان بسیاری از نابسامانی‌ها و بیماری‌های روحی بشر امروز است که علم و تکنولوژی از عهده آن بر نمی‌آید.

آیات قرآن کریم (بنگرید به: انعام / ۱۱۹ - ۱۱۳) بیانگر خطوط اصلی اعتقادی و نقش آن در انتخاب و چگونگی زندگی و برداشت آدمی از حیات خود است. در یک طرف، پیامبر و در طرف دیگر، شیطان‌ها و پیروان آنها قرار دارند. آنچه مرز گرایش به یکی از دو طرف دانسته شده، ایمان به آخرت یا انکار آن است. باید دانست که در قوانین الهی، زندگی انسان یک زندگی ابدی است و خوشبختی و بدبختی همیشگی او در گرو سعادت و شقاوت زندگی دنیایی اوست، از این رو یک خط مشی معقول و منطقی برای بشر باید ترسیم شود؛ نه یک ستراتی عاطفی. (شریعتی، ۱۳۸۰: ۱۶)

۲. تقوای الهی: تقوا و خویش‌داری، نقطه مقابل گناه و نافرمانی است و ثمره آن امید به رحمت الهی، اعتقاد به روز حساب و افشای پرونده انسان در دیدار با معبود است. ایمان به معاد، تقوای الهی، مراقبه و محاسبه را در پی دارد و چنین اعتقادی، انسان را در حالت

بیدارباش نگه می‌دارد و او می‌پذیرد که کسی در همه حال مراقب اوست. اعتقاد به محاسبه دقیق و عادلانه در جهان آخرت، سبب می‌شود که انسان خود را در انجام کارها آزاد مطلق نبیند و تقوا پیشه کند. (بقره / ۲۰۳) باور به معاد ضمن تولید تقوا و پرهیزکاری، آن را در جامعه نهادینه می‌کند. فرد و جامعه‌ای که به لباس تقوا آراسته شود، گرد ناپاکی و مخالفت با ارزش‌های الهی و انسانی را از خود می‌زداید، زیرا تقوا زینده‌ترین لباس برای تعالی‌بخشی به فرد و جامعه است. (اعراف / ۲۶) علاوه بر این، هم کرامت حقیقی انسان در گرو تقواست (حجرات / ۱۳) و هم راه خروج از بن‌بست‌ها تقوا می‌باشد (طلاق / ۲) و تشخیص حق از باطل (انفال / ۲۹) در گرو آن است. (درباره ثمرات تقوا بنگرید: طیب، ۱۳۷۸: ۱ / ۴۴۱)

باید دانست که نافرمانی و گناه نسبت معکوسی با ایمان به خدا و آخرت دارد و به هر نسبت که ایمان قوی‌تر باشد، گناه کمتر خواهد شد. در آیه «وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الدِّينَ يَفْضِلُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْجَسَابِ» (ص / ۲۶) خداوند داود عليه السلام را از پیروی هوای نفس که موجب گمراهی از مسیر از حق است، به دور می‌دارد و یادآور می‌شود که گمراهان از راه الهی، به لیل فراموشی روز قیامت، دچار عذاب دردناک می‌شوند. نتیجه آنکه ایمان به معاد، قوی‌ترین عامل تقواست (قرآنی، ۱۳۸۳: ۱ / ۳۲۲)، لذا خداوند فرمود: «إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ». (یونس / ۱۵) به راستی ایمان به دادگاه الهی در آخرت، در تربیت انسان و کنترل شهوت او بسیار مؤثر است و بر آگاهی، بیداری و توجه به مسئولیت‌ها می‌افزاید. (نجفی خمینی، ۱۳۹۸: ۱۰ / ۳۲۷)

۳. انگیزه عمل صالح و اخلاص:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا (کهف / ۱۱۰)

هر کس امید لقای پروردگار را دارد، باید کار صالح انجام دهد.

در این آیه رابطه نزدیک بین ایمان به آخرت و عمل صالح و اخلاص در عبودیت انعکاس یافته و آن دو از بازتاب‌های ایمان به معاد معرفی شده‌اند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۵ / ۳۸۸) به نظر علامه طباطبایی در این آیه به جای یقین به معاد، امید و رجاء به آن ذکر شده است، چون حتی امید به معاد نیز می‌تواند منبع آثاری مانند عمل صالح و اخلاص در عمل باشد. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۳ / ۴۰۶) در ضمن تعبیر به «یرجوا» (فعل مضارع) اشاره به آن دارد که امید و عمل صالح به صورت مستمر و دوشادوش هم به پیش می‌روند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۵ / ۳۸۹)

جالب است که در این آیه از روز قیامت به عنوان روز لقاء الله یاد شده است و می‌دانیم این دیدار معنوی و شهود باطنی، اوج تکامل انسان‌هاست و یادآوری آن می‌تواند انگیزه‌ای برای اخلاص کامل و عمل صالح باشد. (همان: ۳۸۸ و ۳۸۹)

از دیگر آیاتی که ایمان به آخرت را موجب انجام اعمال خالص و دوری از ریا و خودنمایی می‌داند، آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» (بقره / ۲۶۴) است. این آیه اخلاص را پشتوانه اصلی رفتارهای نیک می‌داند؛ به گونه‌ای که بدون آن، هر رفتار نیکی خالی از فایده و ناشی از نبود ایمان واقعی به خدا و جهان آخرت است؛ بنابراین اخلاص در نقطه مقابل ریا قرار دارد و ایمان به آن روز بزرگ، انگیزه نیرومندی برای توجه به نیکی‌ها و خلوص است.

در آیه «إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا» (انسان / ۹) تأکید می‌شود که ایثار و بخشش بی‌نظیر، از ایمان به معاد سرچشمه می‌گیرد و ترس از روز جزا موجب انفاق و ایثار در راه خدا، آن‌هم با اخلاص کامل و بدون توقع پاداش و اظهار تشکر با زبان، می‌شود. برخی مفسران نزول این آیه را درباره جندب بن زهیر دانسته‌اند که غیر خدا را در اعمالش شریک می‌کرد و عمل ریایی انجام می‌داد، از این رو خداوند او را ملامت و کارش را تقبیح کرد. (سیوطی، ۱۴۰۴: ۴ / ۳۵۵)

تکیه خداوند از میان نام‌های قیامت بر «بِیَوْمِ الدِّينِ» (مدثر / ۴۶)، به این

حقیقت اشاره دارد که عامل اصلی حرکت به سوی ایمان و عمل صالح، توجه به «روز جزا بودن روز قیامت» است. باور به معاد موجب می‌شود انسان به وسیله بندگی، برای رسیدن به سعادت اخروی خود تلاش کند. «وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ». (یس / ۲۲)

۴. آرامش و تأمین بهداشت روانی: اندیشه فا برای کسانی که مرگ را پایان زندگی می‌دانند و به جهان دیگری برای ادامه حیات اعتقاد ندارند، چنان جانکاه و دارای فشار روانی است که مجبورند عمر خویش را با تلخی سپری سازند؛ اما ایمان به خداوند و روز جزا موجب کاهش بحران‌های روحی می‌شود که بر اثر حرص، آز، جاه‌طلبی، لذت‌گرایی، مادیگری و دیگر خصلت‌های ناپسند به وجود می‌آید. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۸ / ۲۳؛ شریعتی، ۱۳۸۰: ۲۸ و ۲۹) امام علی علیه السلام فرمود:

کسی که زیاد به یاد مرگ باشد، از حرص و فزون‌طلبی رهایی می‌یابد و به مقدار کمی از آنچه در زندگی دنیا نیاز دارد، راضی می‌شود. (شریف رضی، بی‌تا: ح ۳۴۹)

امروزه مردم در کشورهای پیشرفته به زندگی بدبین شده‌اند و حیات دنیا در نظرشان بی‌معنا جلوه‌گر شده است، از این رو به انواع بیماری‌های روحی دچار شده‌اند؛ در حدی که روان‌شناسان قادر به امید دادن به زندگی نیستند و با هیچ اهرمی نمی‌توانند جلوی خودکشی برخی از آنان را بگیرند. جالب اینکه در این جوامع، افراد دارای تحصیلات عالی، بیشتر احساس پوچی دارند؛ تا افراد عادی. (فلسفی، ۱۳۸۲: ۱ / ۴۴، به نقل از: مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۵ / ۴۱۳)

بشر امروز در عین حال که به پیشرفت‌های حیرت‌آوری در زمینه‌های گوناگون دست یافته، اما به آرامش روانی - که از عنصر پایه‌ای سلامتی از دید سازمان جهانی بهداشت است - نرسیده است.

از مهم‌ترین علل این بحران، دوری از خدا و انکار عالم غیب و آخرت است و این رویکرد نگرانی‌های بسیاری را به وجود آورده است، مانند: نگرانی از آینده، پایان زندگی، فرصت‌های از دست رفته، حوادث گوناگون پیش‌بینی نشده، نداشتن پایگاه در مشکلات طاقت‌فرسا،

تصویر وحشتناک از مرگ، بدبینی به آینده جهان و ترس از آن. بدون شک ایمان به سرای دیگر، همراه با آرامش و عدالت، می‌تواند به این نگرانی‌ها پایان دهد و انسان را از اسارت لذات دنیوی و گرفتاری در پنجه درهای روحی نامناسب رها سازد؛ چنان‌که اعتقاد به جهان آخرت در قرآن به منزله امیدواری به لنگرگاهی مطمئن و پهلو گرفتن کشتی در ساحل نجات (یونس / ۶۲)، و قیامت، «ذَٰرُ الْقَرَارِ» (غافر / ۳۹ و ۴۰) معرفی شده است.

اعتقاد به معاد مشکل مصائب و شدائد را به‌گونه‌ای روشن حل می‌کند، زیرا گذشته از اینکه حوادث جهان، نتیجه تقدیر خدای حکیم است، هر نوع برابری در برابر مصائب، پاداش بزرگی دارد و همین مصیبت‌ها را کوچک و سبک جلوه می‌دهد.

خلاصه آنکه خداجویی و آخرت‌طلبی، قابلیت لازم برای بهره‌بردن از موهبت آرامش روحی را فراهم می‌آورد. (آل عمران / ۱۵۴) بر این اساس خداوند کسانی را که به آخرت ایمان ندارند، در عذاب و گمراهی تور می‌داند (سبأ / ۸)؛ زیرا زندگی، مشکلات و حوادثی دارد که انسان بدون ایمان به آخرت، نمی‌تواند آنها را تحمل کند. (مکارم شیرازی، ۳۷۴: ۱۸ / ۲۳)

۵. سرگردان نشدن و هدفمندی حرکت: نداشتن ایمان به آخرت موجب زینت‌بخشی اعمال زشت و سردرگمی می‌شود (بنگرید به: طاهری، ۳۷۶: ۱۰۷ و ۱۰۸) در حالی که ایمان به معاد انسان را وامی‌دارد واقعیت اعمال خود را آن‌گونه که هست، بررسی کند. بی‌اعتقادی به جهان آخرت، منشأ انحرافها و موجب سرگردانی می‌شود «إِنَّ الَّذِينَ لَا بِالْآخِرَةِ زِيْنًا لَهُمْ أَعْمَالُهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ» (نمل / ۴) «عمه» به معنای تحیر و سرگردانی است و عبارت «فهم يعمهون» متفرع بر مطلب قبل است؛ یعنی این دسته از مردم، در پی بی‌اعتقادی به جهان آخرت و غرور به اعمال خود، بی‌هدف و سرگردانند؛ زیرا عظمت آفرینش و خالق آن و علم اندک خود را نادیده می‌گیرند و از هدایت آفریدگار محروم می‌شوند. (بنگرید به: افشار، ۳۸۷: ۱ / ۱۴۵؛ نجفی خمینی، ۳۹۸: ۱۵ / ۲۸)

فردی که به معاد عقیده دارد، زندگی را با هدف می‌بیند و از پیوچی و سرگردانی نجات می‌یابد، او می‌داند که جاودانگی‌اش بعد از مرگ ظاهری، در سرای دیگر محقق خواهد شد و مرگ، تنها پلی است که او را از این دنیای فانی به جهان باقی منتقل می‌کند. (شریعتی،

۶. ظهور صفات کمال و فضائل اخلاقی: صفات برجسته اخلاق در کنار یاد معاد، به کمال می‌رسند؛ زیرا یاد معاد و عذاب قیامت، انسان را دل‌شکسته و قلب را خاضع می‌کند. اکثر کمال‌ها و ایثارها همراه با یک نوع محرومیت‌ها و تحمل کردن ناگواری‌ها هستند. اهرمی که بتوان این وزنه‌ها را با آن حرکت داد و آن‌همه ناگواری را تحمل کرد، همان ایمان به جبران در قیامت و ایمان به پاداش‌های الهی است. راستی چرا زن فرعون به هیچ قیمتی جذب کاخ و مال و طلاهای فرعون نشد؛ زیرا او به جای دیگر چشم دوخته بود و می‌گفت: «... رَبِّ اَيْنَ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَتَجَنِّي مِنْ فِرْعَوْنَ».

(تحریم / ۱۱)

آری هوای بهشت در سر داشتن، این‌گونه کاخ فرعون را برای انسان زندان می‌کند. زنجیره فضائل اخلاقی موجود در انسان، با شرایطی پرورش می‌یابند و بارور می‌شوند. ارشاد علمای اخلاق، هر چند در پرورش فضائل اخلاقی مؤثر است، ولی راهنمایی آنان، از دایره سخن و مذاکره دوستانه، فراتر نمی‌رود؛ اما مذهب و اعتقاد به پاداش‌ها و کیفرها، فضیلت‌های اخلاقی (مانند: انسان دوستی، ضعیف نوازی، مهربانی به یتیمان، دستگیری از درماندگان و ...) را در انسان زنده می‌کند و از این جهت دانشمندان، مذهب را پشتوانه اخلاق می‌دانند. (بنگرید به: سبحانی، ۱۳۷۳: ۱۸ و ۱۹)

انسان‌هایی که معتقدند سرانجام به سوی پروردگارشان باز می‌گردند، نهایت کوشش خود را در انجام طاعات به خرج می‌دهند و با احساس مسئولیت و کنترل کامل اعمال (مؤمنون / ۶۰) آینده روشن خود را رقم می‌زنند. در مقابل، انکار معاد، عامل اصلی آلوده شدن به اعمال نوزخی است و انسان را به موجودی بی‌بند و بار و بی‌تعهد و مسئولیت و به دور از تقوا مبدل می‌سازد. اثر ایمان به معاد در حُسن اعمال به قدری روشن و آشکار است که امیرمؤمنان (علیه السلام) از کسی که ایمان به آخرت دارد؛ ولی در حُسن اعمال خویش نمی‌کوشد، تعجب می‌کند و می‌فماید: «عجبت لمن يعلم أن للأعمال جزاء كيف لا يحسن

عمله». (آمدی، بی تا: ۲ / ۴۹۵)

ثمره اعتقاد به معاد، ترک اخلاق منموم (مانند شح، بخل، حسد و کبر) و رویش صفات کمال (مانند سخاوت، جود، ایثار و انفاق) است.

آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (آل عمران / ۹۲) هرگز به [حقیقت] نیکوکاری نمی‌رسید؛ مگر از آنچه دوست دارید، انفاق کنید، که از جامع‌ترین آیه‌های مربوط به عمل است، با به کارگیری واژه «بر»، آن را شامل فضیلت‌های خاص دینی (مانند ایمان به خدا و روز رستاخیز) و فضیلت‌های عام اخلاقی (مانند ایثار) می‌کند.

می‌گویند در پی نزول این آیه، ابوطلحه انصاری، نزد پیامبر آمد و زمین خود را در اربحا (بیرحاء) انفاق کرد. وی نخلستان روبه‌روی مسجد مدینه را نیز به پیامبر واگذاشت و یا به پیشنهاد حضرت آن را برای خویشان ابوطلحه و طبق قولی به حسان بن ثابت شاعر پیامبر ﷺ و ابی بن کعب (از قاریان برجسته) از خویشان خود انفاق کرد. (طبری، ۱۴۱۲: ۳ / ۲۴۶ و ۲۴۷)

قابل ذکر است که انصار نیز روی اعتقاد به آخرت آن همه ایثارگری کردند. تأکید فراوان آموزه‌های دینی بر یاری دیگران و کمک مالی و معنوی به آنها در قالب انفاق، صدقه، هدیه، ایثار، گنشت، عفو، بخشش و ... در این جهت فهم‌پذیر است. در قرآن آمده است که هیچ خیری نیست در انسانی که اثرش به دیگران برنگردد و ضرب المثلی هم می‌گوید: «دستی که گل هدیه می‌کند؛ خود بوی گل می‌گیرد».

با اعتقاد به معاد برخی مفاهیم بلند اخلاقی معنا پیدا می‌کنند، مثل سخاوت که انسان از آنچه خود بدان نیاز دارد جوان‌مردانه می‌گذرد و به دیگری که بدان نیازمند است، می‌دهد. این رفتار اگر در اثر مداومت، ملکه گردد، شایسته نام ایثار است.

سخاوت در فرهنگ عالمان اخلاق، در مقابل بخل قرار دارد و نتیجه زهد و بی‌اعتنایی به زرق و برق مادی و زخارف دنیوی است. از نگاه ایشان بخل عبارت است از امساک از خرج

مال و خودداری از بخشش آن در موردی که باید خرج و بخشش شود. این طرف تفریط است و طرف افراط، اسراف و خرج مال در جایی است که نباید خرج کرد و حدّ وسط، عبارت است از جود و سخاوت (نراقی، ۱۳۷۸: ۳۰۹) که از سوی پیشوایان دین مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. پیامبر ﷺ فرمود:

سخاوت درختی از درختان بهشت است که شاخه‌های آن بر زمین فرو آویخته است، هر کس شاخه‌ای از آن بگیرد، آن شاخه او را به بهشت می‌کشد.
(غزالی، ۱۴۰۲: ۵۱۱)

الجنة دار الاسخياء . (همان)
بهشت خانه سخاوتمندان است.

امام صادق علیه السلام جوان سخاوتمند گناهکار پیش خدا را از پیر عابد بخیل، محبوب‌تر می‌داند

و می‌فرماید:

شاب سخي مرهق في الذنوب احب الى الله من
شيخ عابد بخيل. (کلینی، ۱۳۶۵: ۴ / ۴۱)

امیر مؤمنان علیه السلام فرمود:

من ايقن بالخلف جاد بالعطيه. (شریف رضی، بی‌تأریح
۱۳۸؛ مجلسی، ۱۴۰۴: ۷۴ / ۳۸۵)

کسی که یقین به جلیشین (و پاداش قیامت) داشته باشد، در بخشش سخاوتمند خواهد بود.

این حدیث به خوبی نشان می‌دهد که ایمان به معاد انسان را سخاوتمند می‌سازد و بخشی از معضل جامعه را بر طرف می‌کند.

۷. رسیدگی به محرومان: ایمان به معاد، انسان را در برابر محرومان جامعه مسئول و متعهد

بار می‌آورد. قرآن کریم یکی از عوامل سقوط انسان‌ها در نوزخ را بی‌تفاوتی به محرومان می‌داند و به اقرار برخی نوزخیان در این باره چنین اشاره می‌کند:

وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ. (مدثر / ۴۴)

و بینوا را اطعام نمی‌کردیم.

قرآن مجید با روش خلصی انکار مبدأ و معاد را مایه کشته شدن عواطف انسانی می‌داند، تا آنجا که دل سخت می‌گردد و مهربانی و ترحم به یتیم و مستمند و بی‌نوا از بین می‌رود:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ * فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ
الْيَتِيمَ * وَلَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينَ. (ملعون / ۳ -
(۱)

آیا دیدی کسی را که روز جزا را لکار می‌کند، او همان کسی است که (با کمال بی‌رحمی)، یتیم را طرد می‌نماید، و قرار را به اطعام مستمندان دعوت و ترغیب نمی‌نماید.

«فلک» در این آیه با توجه به اینکه «فا» در اینجا معنی سببیت دارد، به این نکته اشاره می‌کند که نبود ایمان به معاد، سبب این خلاف‌کاری‌ها می‌شود (مکارم شیرازی، ۳۷۴: ۲۷ / ۳۵۹) و راستی که چنین است و کسانی که به آخرت و نتایج و پاداش «انفاق» ایمان ندارند، در بذل اموال بخیل می‌شوند: «وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ». (توبه / ۶۷)

کارهایی همچون انفاق و ایثار، افزون بر تقویت حس نوع دوستی در انسان، حالت‌های انفعالی مانند نفرت و کینه‌توزی و انگیزه‌های ستم و تجاوز و تمایل به خودخواهی را ریشه کن می‌سازند، لذا خداوند می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي
الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ
يَعْظُمُ لِعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. (نحل / ۹۰)

نتیجه آنکه تأکید فراوان آموزه‌های دینی بر یاری دیگران و کمک مالی و معنوی به آنها در قالب انفاق، صدقه، هدیه، ایثار، گنشت، عفو، بخشش و ... در این جهت فهم‌پذیر است. طبق آموزه‌های دینی یاد معاد عاملی برای تشویق به انفاق است، لذا خداوند می‌فرماید:

أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا

بِئَعِّ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ . (قرآنی، ۳۸۳: ۱ / ۴۰۳)

۸. **تعدیل و رهبری غرائز:** تعدیل غرائز، مهم‌ترین مسئله زندگی انسان‌ها، به‌ویژه نسل جوان است. تجلی تمایل‌های جنسی در دختر و پسر در فصل بلوغ، به اوج خود می‌رسد؛ تا جایی که جوان حدّ و مرزی برای خود نمی‌شناسد. اعتقاد به معاد و کیف‌های الهی می‌تواند این‌گریزه را مهار کند و دارنده آن را به‌صورت انسان وظیفه‌شناس تحویل اجتماع دهد. (سبحانی، ۳۷۳: ۱۷)

در سایه ایمان به معاد، انسانی پرورش می‌یابد که در اطاق خلوت، در برابر زن جوان و بسیار زیبا که به او فرمان: «هَيْتَ لَكَ؛ (یوسف / ۲۳) آماده باش» می‌دهد، سرسختانه مقاومت می‌کند و زن را، پند و اندرز می‌دهد و از دعوت به حرام او، به خدا پناه می‌برد! پندپذیری و عبرت‌گرفتن زمانی تحقق می‌یابد که اعتقاد به معاد وجود داشته باشد و انسان وقتی به حالت تسلیم شدن به اعتقاد رسید، انداز در او مؤثر خواهد افتاد، لَنَا خِطَابٌ فَمُودٌ: «وَ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ...». (یس / ۱۱) در این آیه، غیب عبارت دیگر اعتقاد به معاد «اتَّبِعَ الذِّكْرَ»، همان تسلیم شدن به اعتقاد است. (قرشی، ۳۷۷: ۹ / ۶۳)

۹. **دوری از ستم و بی‌عدالتی:** ایمان به معاد در تأمین عدالت اجتماعی که دغدغه انبیا و مصلحان واقعی بود، کارایی فوق‌العاده‌ای دارد. تراحم و برخورد منافع از لوازم اجتماع انسانی است که در آن ناتوان و نیرومند با هم زندگی می‌کنند و قوی‌ترها پیوسته می‌خواهند همه چیز را به خود اختصاص دهند، لذا وضع قانون ضرورت می‌یابد.

ایمان به معاد و حساب موجب امتناع انسان از ظلم به دیگران می‌شود. باید دانست که بی‌ایمانی به جهان آخرت، ریشه سرکشی و بی‌عدالتی انسان‌هاست: «وَ اسْتَكْبَرَ هُوَ ... وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ». (قصص / ۳۹)

بی‌عدالتی یکی از دردهای فراگیر بشر است و استکبار جهانی بیشترین حق‌کشی را در حق ملت‌های ستمدیده دارد. طغیان‌ها، انکارها و تباهی‌ها از نظر قرآن در اثر بی‌اعتقادی به معاد است. (قرشی، ۳۷۷: ۹ / ۵) مسلماً اگر آنان قیامت را باور داشتند، در رفتار غیرانسانی خویش تجدیدنظر می‌کردند. امام علی علیه السلام فرمود:

سوگند به خدا اگر تمام شب را بر روی خارهای (جلگداز) سعدان به سر بپریم و باغل و زنجیر به این سو و آن سو کشیده شوم، خوش تر دارم تا خدا و پیلبرش را در روز قیامت در حالی ملاقات کنم که به بعضی از بندگان ستم و چیزی از اموال عمومی را غصب کرده باشم. (شریف رضی، بی تا: خ ۲۲۴)

۱۰. فرونشاندن خشم: حس غضب و خشم از نظر قدرت، کمتر از غریزه جنسی نیست و گاهی حس انتقام را در انسان به اوج خود می‌رساند؛ به گونه‌ای که حاضر می‌شود در راستای میل نفسانی خود، هر نوع مانعی را از سر راه خود بردارد. در این موقع چیزی جز ترس از انتقام الهی و خوف از دوزخ، نمی‌تواند آتش خشم انسان‌ها را خاموش سازد، دیگر غرائز لصیل انسانی نیز همین وضع را دارد؛ زیرا قیامت محل بروز حوادث هولناک است: «آمَنُوا مُشْفِقُونَ». (شوری / ۱۸)

قابل ذکر است که ایمان و خوف در کنار هم مفیدند، چنانکه ابلیس، بلعم و باعورا و فرعون علم داشتند؛ اما ایمان و خوف نداشتند. (قرآنی، ۱۳۸۳: ۱۰ / ۳۸۹) همان‌گونه که اشاره شد، ایمان به رستاخیز اثر عمیقی در تربیت انسان، در تمام شئون فکری و اخلاقی دارد. (داورپناه، ۱۳۷۵: ۱۶ / ۱۴۵؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱ / ۷۷) در ادامه برخی دیگر از این اثرها را، فهرست‌وار مرور می‌کنیم:

۱۱. پیشگیری از غرور علمی و انحراف اندیشه

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا ...
لِيَوْمَ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ.
(آل عمران / ۸ و ۹)

۱۲. وارستگی از خیانت

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلُّ وَمَنْ يَغُلُّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ (آل عمران / ۱۶۱)

۱۳. رعایت حقوق خانواده

... وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ
(بقره / ۲۲۸ و ۲۳۳)

۱۴. گرایش به نیکی‌ها

... فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا
صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا. (کهف/ ۱۱۰)

۱۵. سرعت در کارهای خیر

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بَكُمُ
اللَّهُ جَمِيعًا (بقره/ ۱۴۸)

۱۶. افق روشن برای آینده

قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ. (شعرا/
۵۰)

۱۷. زمینه پذیرش احکام و مواظب الهی

ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ. (بقره/ ۲۳۳)

علامه طباطبایی می‌نویسد:

اعتقاد به معاد مستلزم تدین به دین و آن هم مستلزم پیروی از احکام در
زندگی است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳ / ۱۸۰)

۱۸. تعمیر مساجد

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ (توبه/ ۱۸)

۱۹. ضامن انجام تکالیف الهی

... وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ (بقره/ ۲۲۸)

۲۰. عبادت و بندگی

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ (یس/ ۲۲ - ۲۰)

۲۱. پابندی به دستورهای الهی

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ . (توبه/ ۴۴)

۲۲. مراقبت بر نماز

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ... وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ
يُحَافِظُونَ . (لعمام / ۹۲)

شخص نمازگزار با چند بار گفتن «مالک يوم الدين» در هر شبانه روز توجه‌اش به قیامت زنده می‌شود و اعتقادش به معاد آشکار می‌شود. (بنگرید به: داورپناه، ۱۳۷۵: ۱/ ۱۰۶؛ افشار،

۱۳۸۷: ۱/ ۱۵۶)

۲۳. شهادت به حق

... وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكَمُ يُوعِظُ بِهِ مَنْ
كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ... . (طلاق / ۲)

۲۴. شرح صدر و شکیبایی

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ
وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ . (بقره / ۱۵۶)

دو. آثار اجتماعی

مقصود آثاری است که لازمه ظهورش گردآمدن افراد دور یک محور می‌باشد و تا افراد نباشند، آن آثار بروز نخواهد کرد. اعتقاد به معاد در بعد اجتماعی نیز آثار قابل توجهی دارد که به چند مورد اشاره می‌شود:

۱. جهاد و استقامت در راه دین: شهامت و شجاعت از مهم‌ترین آثار تربیتی اعتقاد به معاد است؛ زیرا بر اساس آن، اوج افتخار در زندگی، شهادت در راه هدف مقدس الهی است که محبوب‌ترین چیز برای فرد با ایمان و آغازی برای زندگی ابدی و جاودانی است. انسان معتقد به آخرت، می‌داند که جهاد در راه خدا و رفتار ایثارگرانه آثاری ارجمند دارد که رستگاری

انسان (حشر / ۹)، جلب رأفت الهی (بقره / ۲۰۷) و رسیدن به مقام برّ (آل عمران / ۹۲) از آن جمله‌اند؛ از این رو، آیات معاد در کنار آیات جهاد، مهم‌ترین عملی است که جبهه‌های نبرد با دشمن را گرم می‌کند. هنگامی که جرقه‌های ایمان به معاد به اعماق جان می‌رسد، آن را چنان شعله‌ور می‌سازد که دیگر هیچ تهدیدی در برابر آن کارگر نمی‌افد و هر چیزی جز خدا و لقای آخرت و نعمت‌های جاودانش، در نظر انسان ناچیز جلوه می‌کند.

باید اذعان کرد که ایثار در راه خدا، نمود دیگر خواهی آمیان است و روح نوع دوستی آنها را به نمایش می‌گذارد و گاه تا جایی پیش می‌رود که انسان جان خویش را در راه دیگران از دست می‌دهد تا کمال و تمام ایثار و از خود گذشتگی به نمادهای فراموش ناشدنی تبدیل گردد. چنان که در جریان عاشورا هر قدر دایره محصره تنگ‌تر می‌شد، چهره‌های اصحاب امام حسین علیه السلام، آرام‌تر و به مرگ بی‌اعتنا می‌شدند. رمز حماسه عاشورا و شجاعت بی‌نظیر امام حسین و یارانش را باید در همین راستا، و در ایمان قوی و مستحکم آنان نسبت به معاد و زندگی جاویدان آخرت جست.

در صحنه نبرد آنهایی که به قیامت یقین دارند، ثابت قدم می‌مانند؛ چنان که آیه «... قال الذین یظنون انهم ملاقوا الله...» (بقره / ۲۵۰) بدان اشاره دارد که تنها یک دسته از مردم (برخی از نیروهای تحت امر طالوت) که به معاد ایمان داشتند دشمن را از پای درآوردند. خداوند در این آیه، رمز پیروزی و پایداری در جبهه را ایمان به ملاقات خدا در روز قیامت می‌داند. آری! روحیه رزمی، وابستگی کمال به نوع دیدها و جهان بینی‌ها دارد. رزمندگانی که آینده خود را زندگی ابدی، بهشت و همسایگی رسول خدا می‌داند، با رزمندگانی که قتل خود را نابودی و پوچی می‌داند، مقایسه‌پذیر نیست. (قرائتی، ۱۳۶۳: ۶۳؛ طاهری، ۱۳۷۶: ۱۰۶ و ۱۰۷) خداوند در سوره توبه نسبت به کسانی که در رفتن به جبهه سستی نشان می‌دهند، می‌فرماید: «ارضیتم بالحویة الدنیا من الآخرة». (توبه / ۳۸)

توجه انسان به بازگشت به خدا و اعتقاد به آن، عامل مقاومت در برابر ولایت کافران است. (آل عمران / ۱۹) پایداری در نبرد، وحدت و پیروی از آموزه‌های پیامبر صلی الله علیه و آله، نشانگر

آخرت خواهی مؤمنان مجاهد «حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ ... مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ
الْآخِرَةَ» (آل عمران / ۱۵۲) است و آخرت اندیشی و وارستگی، از اوصاف مجاهدان راه
خداست: «فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ
الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ...». (نساء / ۷۴)

جمهوری اسلامی ایران در حال حاضر با طیف گسترده تهدیدهای داخلی و خارجی
روبه روست؛ همان گونه که از ابتدای پیروزی با این تهدیدها دست به گریبان بوده است؛ اما
راهبر د دفاع مردمی در اندیشه رهبران انقلاب در بسیج تودهای مردمی، به خنثی شدن تهدیدها
و چه بسا تبدیل آنها به فرصت انجمیده است؛ چنان که در حماسه هشت سال دفاع مقدس،
مردم ایران در برابر تجاوز بیگانگان، مقوله‌های معنویت‌گرایی، ایثار، فداکاری، شهادت‌طلبی و ...
نشان داد که آمیختگی فرهنگ دینی و روحیه مقاومت و همت مردمی در برابر متجاوزان،
شکلی از جنگ را پدید آورد که شاید کمتر شباهتی به دیگر جنگ‌های جهان داشت.

فرهنگ شیعی و علوی متأثر از وقایع تاریخی به‌ویژه عاشورا، جوهره خاص تجلی فرهنگ
ایثار و شهادت به جنگ بخشید و نشان داد که مردم در ایجاد، بقاء و استمرار حکومت
اسلامی و نیز اهداف و کارکردها و مسئولیت‌ها نقش اساسی دارند. استراتژی بازدارندگی
مردمی در زمره مهم‌ترین راهبردهای دفاعی کشور در معرض تهاجم، می‌باشد. دوام اسلام و
پایدار ماندن درخت تنومند آن و باروری‌اش، مرهون جهاد، فداکاری و ایثار شهیدان است که
این در سایه ایمان به معاد تحقق یافته است.

۲. ضامن اجرای قوانین و حفظ حقوق هم‌نوعان: جامعه نیاز به قانون دارد؛ ولی اجرای آن
مهم‌تر است. امروزه حکومت‌های پلیسی و نظامی تنها خلافاکاری‌های عیان را می‌توانند
کنترل کنند؛ اما در اجتماع‌هایی که زیر بنای نظام‌های آنها را ایمان و ترس از خدا تشکیل
می‌دهد، مشکل اجرای قانون حل شده و اعتقاد به روز بازپسین، بهترین ضامن اجرای
قانون‌هاست. به نقل از یک دانشمند ایرانی آمده است:

هنگام حضور ما در نیویورک (سال ۱۳۵۶ ش)، برق شهر بدون سابقه قطع شد،
فروشگاهها و لموال مردم در خلموشی غارت شد و پلیس حدود سه هزار نفر را در

این رابطه دستگیر کرد و موضوع تا چند روز مورد بحث محفل بود. این در حالی است که آنان خود را متمدن و صنعتی می‌دانند و تمدن به ظاهر درخشان خود را به رخ دیگر ملل می‌کشند؛ اما چرا در یک فرصت خلصی تمام اصول لسانی و اخلاقی را زیر پا گذاشتند و به غارتگری و تاراج اموال یکدیگر پرداختند؟ این گویای آن است که هنوز رهبران جهان به ارزش مبلی مذهبی و نقش آنها در تأمین عدالت و گسترش منیت اجتماعی واقف نیستند. اگر آنان به جای گسترش نظام‌های مادی و تشکیلات پلیسی، به هزینه کردن در تحکیم مبلی دینی و گسترش فضایل اخلاقی و ریشه کن کردن برنامه‌های ضدلسلی بپردازند، به اهداف لسانی خود زودتر می‌رسند. (سبحلی، ۳۷۳: ۱)

با توجه به رشد بی‌رویه و فزاینده آمار جرایم در جامعه، مؤثرترین راه حل، بحث پیشگیری می‌باشد. بر اساس بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی، یکی از مهم‌ترین وظایف قوه قضائیه، پیشگیری از جرم و اصلاح مجرمان می‌باشد؛ لذا قوه مذکور می‌تواند با به کارگیری اشکال مختلف پیشگیری از جرم، این مهم را به انجام رساند.

یکی از با ارزش‌ترین راه‌های پیشگیری اجتماعی، ایجاد فرهنگ‌هایی است که فرد و جامعه را اصلاح و در پی آن انحراف‌های اجتماعی و جرایم را کاهش می‌دهد. اعتقاد به معاد با کارکردهایی که در فرد و جامعه دارد، می‌تواند از بسیاری از انحراف‌های جامعه جلوگیری نماید. کارکردهای آن به حدی زیبا و در مسیر کمال انسان مؤثر می‌باشد که می‌توان به راحتی، با توسعه آن به سمت جامعه‌ای سالم و به دور از انحراف و ناهنجاری اجتماعی حرکت نمود. فرهنگ مذکور به خصوص در اسلام، با توجه به غنای منابع و توصیه‌های فراوان قرآن و سنت، بسیار بارزتر و تأثیرگذارتر از دیگر جوامع باشد.

۳. راه حل اختلاف: قانون‌ها و تمدن‌های بشری قادر به حل اختلاف‌ها نیستند؛ زیرا هر گروه و فردی به دنبال خواسته‌های خود است. امروزه اختلاف میان کشورها بر سر منافع و بهره‌مندی حداکثری از مواهب خدادادی و کشمکش‌های افراد جامعه و عدم گذشت و پایبند نبودن به قانون‌ها و قراردادهای اجتماعی، از معضله‌های مهم بشر شده است. طبیعی است که اگر حل اختلاف‌ها از راه قانون‌های الهی و دوری انبیا باشد، به دلیل مصون از تحریف، خطا،

هوا و هوس و اغراض نفسانی بودن، بسی ارزشمند است (بقره / ۲۱۳) از این رو تقویت معاد بهترین راهحل معضلها و اختلافهای جوامع بشری است. (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱ / ۳۳۴ - ۳۳۲)

۴. **سالم سازی اقتصاد:** ایمان به معاد در تمام مسائل اقتصادی، اعم از تولید، توزیع، مصرف، مدیریت و بازرگانی و به ویژه بحث اسراف نقش دارد (قرائتی، ۱۳۶۳: ۱: ۶۱) و از مهم ترین عوامل سالم سازی فعالیت های اقتصادی است. برای نمونه قرآن کریم علت کم فروشی را ایمان نداشتن به معاد می داند:

أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ۝
(مطففین / ۴ و ۵)

آیا این کفار و مشرکان نمی دانند که برای روزی بسیار بزرگ، مبعوث خواهند شد. (و در دادگاه عدل الهی باید پلسخ آن همه کم فروشی ها را بدهند)

هرگاه کسی به طور قطع بداند یا حتی احتمال دهد دادگاه عظیمی در پیش دارد که هر ذره ای از کار نیک و بد او در آنجا محاسبه و به آن پاداش مناسب داده می شود و هیچ راه بازگشت و جبرانی هم در کار نیست، مسلماً مراقب اعمال خویش در این جهان خواهد بود و همین ایمان و باور او را تربیت خواهد کرد.

روشن است که کم فروشان یا گناهکاران، همیشه بی ایمان به معاد و کافر نیستند، بلکه منظور این است که ایمانشان بسیار ضعیف است یا گرفتار غفلت اند و گرنه چگونه ممکن است انسان به چنان روزی ایمان داشته باشد و گرفتار غفلت نیز شود و این چنین غرق گناه گردد. علامه طباطبایی می نویسد:

اگر خداوند به ظن و گمان به مسئله قیامت اکتفا کرد با اینکه اعتقاد به معاد باید علمی و یقینی باشد، برای اشاره به این حقیقت است که در اجتناب از کم فروشی احتمال خطر و ضرر آخرتی هم کفی است. اگر کسی یقین به قیامت نداشته باشد، و تنها احتمال آن را بدهد، همین احتمال که ممکن است قیامت، رست باشد، و خدای تعالی در آن روز عظیم، مردم را بدلیجه کرده باشد، مؤاخذه کند، کفی است که او را از کم فروشی باز دارد. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۰ / ۳۸۰ و ۳۸۱)

۵. پرهیز از رباخواری: معتقدان به روز جزا از رباخواری - که امروزه به معضل بزرگ اجتماعی و اقتصادی تبدیل شده است - به دورند. اهل ایمان به روز محشر، از اختکار هم که در مواقع بحرانی، چهره کریه خود را نمایان می‌سازد، دوری می‌جویند.

ب) آثار و فواید اخروی

زندگی انسان در بینش اسلامی دو مرحله دارد که نخستین مرحله آن، مربوط به دنیاست، در این مرحله بسیاری از کارها در این دنیا به ثمر می‌نشینند و نتیجه عمل به انجام‌دهنده آن می‌رسد. دین اسلام، کار و تلاش معنوی انسان را بدون پاداش نمی‌گذارد هرگونه کار نیک، پاداش نیک دارد و عمل زشت، عذاب و عقابی درنناک به دنبال خواهد داشت. در این رابطه آیات متعددی داریم که نتیجه کار به خود انسان برمی‌گردد. برای نمونه به دو مورد اشاره می‌شود:

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا .
(سراء / ۷)

اگر احسان نمودید، برای خودتان کردید و اگر بدی کردید، برای خود کردید.
مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا .
(فصلت / ۴۶)

کسی که کار خوب یا بد انجام دهد، برای خود کرده است.

از دیدگاه معارف اسلامی، دنیا و آخرت ارتباطی نزدیک و ناگسستنی با هم دارند، به گونه‌ای که آخرت، تجلی‌گاه نیت‌ها و کار و کوشش انسان‌هاست. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

تلخ‌کلمی دنیا، شیرینی آخرت و شیرینی دنیای حرام، تلخی آخرت است.
(شریف رضی، بی‌تا: ح ۲۵۱)

شهید مطهری درباره پیوستگی زندگی دنیا و آخرت می‌گوید:

لسان در آن دنیا آن چنان است که اینجا خودش را بسازد. اینجا اگر خودش را کامل بسازد، آنجا کامل است. اگر نقص بسازد نقص است. اگر خودش را کور قرار بدهد، آنجا کور است و اگر خودش را کر قرار بدهد آنجا کر است و اگر خودش را از

صورت تسلیت خارج کرده و به صورت حیوان از انواع حیوانات دیگر درآورده بشد، در آنجا به صورت همان حیوان محشور می‌شود. (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۶-۱۳)

با توجه به نکات یاد شده، برخی آثار اخروی باور به معاد را می‌توان این چنین برشمرد: یک. خوشنودی خدای متعال و ورود به بهشت: بر اساس آموزه‌های اسلامی، همه انبیای الهی به بهشت و سعادت اخروی انسان، بشارت داده و پیروان خویش را از عذاب‌های الهی ترسانیده و آنان را از عصیان و شومی عاقبت این اعمال، انذار داده‌اند.

لصولاً فلسفه نبوت، انذار (انعام / ۱۳۰؛ اعراف / ۵۹؛ شعراء / ۱۳۵؛ طه / ۱۵؛ مریم / ۳۱) و تبشیر است تا با اتمام حجت خداوند بر مردم، در روز قیامت عنری در برابر محبت‌های الهی باقی نمانده باشد. حال کسی که به پیام دعوت انبیای الهی لبیک گفته باشد، شایسته پاداش بهشت خواهد بود. در قرآن آمده است: «انسان‌های کوشا و آخرت‌طلب، از بین مناطق گوناگون بهشت، بوستانی ارجمند و عالی رتبه، در اختیار خواهند داشت: «لِسَعِيدِهَا رَاضِيَةٌ * فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ» (غاشیه / ۹ و ۱۰) عالیه ممکن است وصف توضیحی بهشت باشد و بهشت موعود را به علو رتبه توصیف کرده باشد. هم‌چنین می‌تواند وصف احترازی باشد؛ گویا اینکه برخی از بوستان‌های آن بر برخی دیگر، برتری دارند. بر داشت یادشده، نظر به احتمال نوم دارد.

در آیه دیگر، اطاعت‌کنندگان از خدا و رسولش، شایسته ورود در بهشت دانسته شده‌اند: «وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا». (نساء / ۱۳)

دو. باریابی به مقام ابرار:

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ . (بقره / ۱۷۷)

۳. نجات از آتش جهنم:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا . (یونس / ۷)

ایمان نیاوردن به آخرت، کیفر دارد و انسان را در وادی بیراهه قرار می‌دهد:

الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ
الْبَعِيدِ . (سبأ / ۸)

آوردن موصول به جای اسم ظاهر (الکافرون)، دلالت می‌کند که ایمان نیارندن، علت گرفتاری در عذاب و واقع شدن در گمراهی دور و دراز است.

آیه «وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» (اسراء / ۱۰) گویای عذاب دردناک برای کسانی است که به آخرت ایمان ندارند. تکیه قرآن بر روی عدم ایمان به آخرت، به عنوان صفت دوزخیان، شاید از این رو باشد که اعتقاد به آن دادگاه بزرگ بیش از هر چیز، انسان را در برابر گناهان کنترل می‌کند. از این گذشته، انکار قیامت به انکار خدا نیز باز می‌گردد؛ زیرا چگونه ممکن است خدای عادل و حکیم مردم این جهان را در شرایطی که می‌بینیم، به حال خود رها کند، و جهان دیگری در کار نباشد! این نه با حکمت او سازگار است؛ نه با عدالتش. از همه گذشته، چون بحث در آیه از پاداش و کیفر است، با مسئله آخرت و دادگاه عدل پروردگار تناسب دارد. (افشار، ۱۳۸۷: ۱ / ۱۴۶)

نتیجه

ایمان به آخرت سبب بیداری، آگاهی، تقوا، تهذیب نفس و ترس از گناه و ظلم می‌شود و در مقابل، بی‌توجهی به این امر، سبب نوری از حقایق، استکبار در برابر حق و غرق شدن در دریای مفاسد و گناهان می‌شود.

به این ترتیب تأثیر فوق‌العاده عمیق ایمان به معاد در تربیت انسان‌ها از دیدگاه قرآن مشخص می‌شود. قطعاً اثر ایمان به چنین دادگاهی در تربیت و پاک‌سازی انسان قیاس شدنی با دادگاههای معمولی دنیا نیست. ایمان و اعتقاد به آخرت، آثار مثبت فراوانی برای فرد و جامعه دارد که از آن میان می‌توان به این موارد اشاره کرد: اخلاص در عمل، خوف و رجا، شجاعت در میدان جنگ و جهاد، رعایت حقوق مردم در مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، پایبندی به دستورهای الهی، آرامش، خوشسازي، پندپذیری، مراقبت بر نماز، تقید به انجام فرایض،

۳۲ □ فصلنامه مطالعات تفسیری، سال یکم، زمستان ۸۹، ش ۴

پیشگیری از غرور علمی و انحراف در اندیشه و ...

منابع و مأخذ

۱. **قرآن کریم**.
۲. شریف رضی (گردآورنده)، بی‌تا، **نهج البلاغه**، تصحیح صبحی صالح، قم، دارالهجره.
۳. آمدی، عبدالواحد، بی‌تا، **غررالحکم و درر الکلم**، ترجمه محمدعلی انصاری، تهران، افست.
۴. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، بی‌تا، **مناقب آل ابیطالب**، تحقیق یوسف البقاعی، بیروت، دارالاضواء.
۵. افشار، اسدالله، ۱۳۸۷، **راه بی‌بازگشت**، تهران، سفیر اردهال.
۶. جمشیدی، اسدالله، ۱۳۸۰، **آثار فردی اعتقاد به معاد از دیدگاه قرآن کریم**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۷. جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۳، **نرم‌افزار فرهنگ موضوعی قرآن**، قم، بوستان کتاب.
۸. جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۳، **فرهنگ قرآن**، ج ۱، قم، مؤسسه بوستان کتاب.
۹. جمعی از نویسندگان، **دایرة المعارف قرآن کریم**، ۱۳۸۲، قم، مؤسسه بوستان کتاب.
۱۰. جناب‌زنی، محمد، ۱۳۴۴، **بیان السعادة**، تهران، دانشگاه تهران.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۷۵، **یاد معاد**، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۱۲. _____، ۱۳۸۵، **تسنیم**، ج ۱۰، تحقیق سعید بندعلی، قم، مرکز نشر اسراء.
۱۳. حق‌جو، محمدحسین، ۱۳۷۴، **سیمای معاد در مکتب قرآن و عترت**، قم، مرکز فرهنگی انصار المهدي.
۱۴. داورپناه، ابوالفضل، ۱۳۷۵، **انوار العرفان**

۱۵. *في تفسير القرآن*، تهران، صدرا. سبحانی، جعفر، ۱۳۷۳، *معاد انسان و جهان*، قم، انتشارات مجله مکتب اسلام.
۱۶. _____، *معادشناسی*، ۱۳۸۶، مقدمه و ترجمه علی شیروانی، قم، دارالفکر.
۱۷. سیوطی، جلال‌الدین، ۱۴۰۴ ق، *الدر المنثور*، قم، نشر کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
۱۸. شریعتی، محمدباقر، ۱۳۶۳، *معاد در نگاه وحی و فلسفه*، تهران، دانشگاه تهران.
۱۹. _____، ۱۳۸۰، *معاد در نگاه عقل و دین*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
۲۰. صانعی، صفدر، بی‌تا، *آرامش روانی و مذهب*، اصفهان، انتشارات کتابفروشی ثقفی.
۲۱. طاهری، حبیب‌الله، ۱۳۷۶، *سیری در جهان پس از مرگ*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۲۲. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۷۴، *ترجمه المیزان*، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات جامعه مدرسین.
۲۳. طبرسی، ۱۳۷۲، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
۲۴. طبری، محمد بن جریر، ۱۴۱۲ ق، *جامع البیان*، بیروت، دارالمعرفة.
۲۵. طیب، سید عبدالحسین، ۱۳۷۸، *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، دفتر انتشارات اسلامی.
۲۶. غزالی، ابی احمد محمد بن محمد، ۱۴۰۲ ق، *احیاء علوم الدین*، بیروت، دارالمعرفة.
۲۷. فلسفی، محمدتقی، ۱۳۸۲، *معاد از نظر روح و جسم*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۸. قرائتی، محسن، ۱۳۶۳، *معاد از دیدگاه قرآن*، تهران، دفتر انتشارات اسلامی.

۲۹. _____ ، ۱۳۸۳، *تفسیر نور*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۳۰. قرشی، سید علی اکبر، ۱۳۵۵، *معاد از نظر قرآن و علم*، قم، دارالتبلیغ.
۳۱. _____ ، ۱۳۷۷، *تفسیر احسن الحدیث*، تهران، بنیاد بعثت.
۳۲. قمی، شیخ عباس، ۱۳۷۲، *منازل الآخرة و المطالب الفاخرة في احوال البرزخ و مواقف القيامة*، تهران، مفید.
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۵، *کتاب فی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۴. گرزالدین، نعمت‌الله، ۱۳۷۷، «نقش اعتقاد به معاد در تأمین بهداشت روانی»، *نشریه دانشگاه اسلامی*، شماره ۴، ص ۱۵ - ۱۰.
۳۵. مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۴ ق، *بحار الانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء.
۳۶. مرزوق، عبدالصبور، ۱۴۱۵ ق، *معجم الاعلام و الموضوعات في القرآن الكريم*، قاهره، دارالشروق.
۳۷. مطهری، مرتضی، ۱۳۷۳، *معاد*، تهران، صدرا.
۳۸. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، ۱۳۷۴، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۹. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۷، *پیام قرآن*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۴۰. نجفی خمینی، محمدجواد، ۱۳۹۸ ق، *تفسیر آسان*، تهران، دفتر انتشارات اسلامی.
۴۱. نراقی، ملا احمد، ۱۳۷۸، *معراج السعاده*، قم، هجرت.
۴۲. وثوقی، منصور و علی‌اکبر نیک‌خلق، ۱۳۷۰، *مبانی جامعه‌شناسی*، بی‌جا، خردمند، چ ۳.

۴۳. هاشمی، علی (تدوین‌کننده)، *پرسمان قرآنی* معاد، ۱۳۸۴، قم، مؤسسه بوستان کتاب، مرکز فرهنگ و معارف قرآن.